

Förhållningssättet till fästingar har ofta förändrats med ökad kunskap om fästingarnas förekomst och om de sjukdomar som de kan smitta med.

hot mot hälsa och välmående. Det tudelade förhållningssättet bygger ofta på de erfarenheter som människorna har av fästingar och hur fästingar överlag påverkar deras vardag och liv. Förhållningssättet bygger även på den information som sprids via olika medier och på andras upplevelser. Därför behöver man inte ens ha egna erfarenheter av fästingar för att ändå ha starka åsikter om dem. Fästingar väcker känslor och människor förhåller sig emotionellt till dem – ofta i negativ bemärkelse.

I en frågelista som skickades ut av Svenska litteratursällskapet sommaren 2019, och som vi var med om att formulera frågor till, var vi ute efter dessa erfarenheter – möten med fästingarna och hur fästingarna påverkar informanternas liv på olika plan. Vi ville bland annat veta hur man har förhållit sig till fästingar förr och hur man förhåller sig till dem idag, och vad den möjliga förändringen i förhållningssättet har berott och beror på. Vi ville också veta hurdana erfarenheter informanterna själva har av fästingar, hurdana benämningar som används för fästingar, hur fästingar figurerar i media och om hur fästingar betraktas i relation till husdjur.

Frågelistan besvarades av sammanlagt 42 personer av vilka 31 är kvinnor och 11 män. Den äldsta sagesmannen är född 1933 och den yngsta 2003. Svaren har varierande längd men är ofta relativt kortfattade och

med tydlig fokus på det som efterfrågas. Merparten av sagesmännen bor längs med väst- och sydkusten från Jakobstad i norr till Lovisa i öster, i den åboländska skärgården eller på Åland. Flera svar har kommit in även från Helsingfors och ett från Mellersta Finland.

I frågelistsvaren är det framför allt tre teman som återkommer: förändringen i inställningen till och hur man hanterar fästingar, den rädsla för hälsohot som fästingar framkallar samt fästingarnas inverkan på vår relation till naturen. Dessa orosmoment och förändringar i förhållningssätten har framkallats framför allt under de senaste årtiondena. Sagesmännen beskriver sin relation till fästingar i emotionella ordalag där man tydligt ser spår av förakt, oro och rädsla. Bland svaren finns det också de som förhåller sig nonchalant och ambivalent till fästingar medan andra undviker fästingtäta ställen och oroar sig mycket för att bli smittad av fästingburna sjukdomar. En av sagesmännen beskriver att inställningen till fästingar har utvecklats från ignorans till hysteri då medvetenheten om fästingar har ökat.

Förändringen i hur man hanterar fästingar och vetskapen om att man kanske blivit utsatt för dem har för många sagesmän lett till dagliga fästingkontroller och till en gemensam syssla för familjer och vänner:

”Punkcheck” på kvällen innan man går och lägger sig är något som man inte ens drömmer om att hoppa över, hur trött man än är. Man blir ganska intim med gästerna på stugan när man som avslutning på kvällen går igenom varje centimeter av varandras hud med ficklampa.” (kvinna, f. 1965, Pargas/Åland)

Förhållningssättet till fästingar har ofta förändrats med ökad kunskap om fästingarnas förekomst och om de

sjukdomar som de kan smitta med. Fästingar upplevs som farliga och livshotande, och inställningen har blivit mer allvarsam under de senaste decennierna då också fästingarna har diskuterats allt mer i olika sammanhang:

”Förr fanns det inga fästingar så ingen talade om dem, men efter att de blivit vanliga och vänner och släktingar insjuknat i fästingrelaterade sjukdomar har de blivit ett hett samtalsämne. Alla är rädda för/hatar fästingar helt öppet. Till och med de mest hängivna djurvännerna.” (man, f. 1968, Esbo/Borgå/Åland)

Rädslan och oron för fästingar har starkt påverkat sagesmännens förhållande till naturen, till utesysslor och till livet generellt. Många sysslor som man tidigare har njutit av är nu uteslutna på grund av oron för fästingar. Att fästingar upplevs begränsa ens liv gör att förhållningssättet till dem färgas av bitterhet och förgärlighet:

”Mitt förhållande till naturen, till skärgården och skogen, till bärplockning och trädgårdsskötsel, har skakats i grunden. Mina barn får knappt gå ut i vår trädgård utan gummistövlar på sig. Traditionen med födelsedagspicknick har vi frångått för länge sedan p.g.a. fästingeländet. Barnen måste ”kroppsvisiteras” om kvällarna, och samma ritualer upprepas på olika sommarläger. Blomrabatterna står oskötta eftersom varje försök till trädgårdsarbete för med sig fästingfynd. Hund vågar man inte skaffa eftersom den skulle föra med sig fästingar inomhus... Jag är ingen hysterisk neurotiker utan snarare bohem, men på grund av det förbannade kräket har hela min lust att vandra i skog och mark FÖRSVUNNIT. Jag drömmer om en bostad i en betongfört.” (kvinna, f. 1964, Helsingfors)

Det är inte överraskande att förhållandet till fästingar är negativt då medvetenheten om borrelios och livsho-

tande TBE ökat. Till och med de mest empatiska djurvännerna föraktar fästingar och många vill öka jakten av vissa rikligt förekommande värddjur som fästingar parasiterar på. En del av oss önskar att fästingar över huvud taget inte existerade på jorden. Till skillnad från pollinerande insekter verkar de inte vara till någon nytta men faktum är att fästingar tjänar som föda för vissa fåglar, reptiler och skalbaggar. Den lilla parasitstekeln *Ixodiphagus hookeri*, som dödar fästingar innan de blir könsmogna, har nyligen upptäckts på Sjalö. Det finns förhoppningar om att denna på fästingar specialiserade parasit börjar sprida sig i Finland. Naturens vävnad kännetecknas av mångfald, många slags småkryp löper omkring i ekosystemen och även parasiter har parasiter. Och i slutändan kan man fråga sig: Visst har även fästingarna rätt att finnas till, liksom alla andra varelser? Vår lott är att anpassa oss och skydda oss så gott vi kan.

FD och docent **Sanna Lillbroända-Annala** är universitetslärare i kulturanalys och etnologi vid Åbo Akademi.

Laura Hollsten är universitetslärare i historia och docent i miljöhistoria vid Åbo Akademi.

Vidare läsning

James Hatley, 'Blood Intimacies and Biodicy: Keeping Faith with Ticks', *Australia Humanities Review*, 50 (2011).

Céline Albert, Gloria M. Luque, Franck Courchamp, 'The twenty most charismatic species', *PLoS ONE* 13, 7 (2018).

Populärt om djur, zoofysiolog, senior universitetslektor emeritus Anders Lundqvist, Lunds universitet. [<http://www.djur.cob.lu.se/index.html>]

Anne Sverdrup-Thygeson, *Insekternas planet* (2019).

Etnografisk forskning om självhushållning

Självhushållning har blivit allt populärare, både som idé och som praktik.

Folkloristen Andreas Backa arbetar på en doktorsavhandling där han närmar sig självhushållning utifrån intervjuer och deltagande observation.

Mio Lindman intervjuade.

När jag förhandlar med forskaren Andreas Backa om en lämplig tid för ett samtal över Skype förvarnar han att det kan hända att tiden måste skjutas upp om det blir kris i fårhuset. Det är lammningstider nämligen. Han berättar om det konstanta arbetet under våren: det finns alltid någonting att göra. 25 fullvuxna får finns i fårhuset, och snart kommer det lika många lamm. Han säger att han nu kan börja kalla sig "jordbrukare på riktigt" i bemärkelsen att verksamheten kan få jordbruksstöd. För att kunna erhålla stöd måste man nämligen ha mer än fem hektar mark, och om man vill räknas som djurgård gäller det att ha ett visst antal så kallade djurenheter. Till exempel utgör fem vuxna får en djurenhet.

Självhushållningens nya aktualitet

Backa säger att frågor om självhushållning har blivit aktuella nu under coronatiden.

— Det var visserligen aktuellt redan när jag började med avhandlingen, det skrevs mycket om odling, mat, hantverk och sådant i tidningar. Men coronakrisen har gjort den här saken ännu mera aktuell. Man talar nu om att det borde finnas en större beredskap i samhället. Det är egentligen en idé som förekom redan i början av 1900-talet. Då tänkte man att om familjerna hade beredskap, om de klarade sig själva skulle också landet klara sig. De som är odlingsintresserade sen tidigare har nu fått vatten på sin kvarn: det vi håller på med är faktiskt viktigt. Men krisen är nu knappast så stor att gemene man börjar odla för att klara livhanken – inte så länge det finns mat på Prisma.

Backa påpekar att läget gällande livsmedelsförsörjningen är mångtydig. Å ena sidan betonar att jordbruket ska internationaliseras och vara inriktat på export. Å andra sidan ska man behålla den nationella beredskapen. Det finns motstridiga tendenser, säger han. Det är

svårt att hålla på med jordbruk i liten skala eftersom EU har styrt verksamheten mot större enheter genom byråkrati och ett komplicerat stödsystem.

Glidande begrepp

— Jag är inspirerad av fenomenologernas uppmaning om att gå tillbaka "till sakerna själva". Jag vill skapa en förståelse från ett individperspektiv. Det har jag gjort genom etnografiskt fältarbete. Jag började med en frågelista och sedan valde jag personer jag intervjuade mer i detalj samt gjorde deltagande observation.

— Ursprungligen visste jag inte hur jag skulle tackla begreppet självhushållning. Så jag frågade helt enkelt. Är du intresserad av självhushållning? Berätta, vad håller du på med? Vilken typ av verksamhet, hur länge har du gjort det, varför? Svaren jag fick var att det ganska långt är samma som do it yourself, man gör något själv istället för att köpa, i det här fallet speciellt grönsaker. Men också jakt, bär och svamp kan räknas dit.

— Jag märkte tidigt att självhushållning är ett glidande begrepp. För tio år sedan var de som höll på med självhushållning mera *hardcore*, det var mera nischat. Idag kan man tala om självhushållning också när man menar bär- och svamplockning eller morötter och ärter i pallkragar. Det är ett rörligt begrepp, vilket man ser om man jämför den gamla självhushållningen i bondesamhället med den självhushållning som finns idag.

I bondesamhället var självhushållningen dominerande, en integrerad del av kulturen. Man uppförde byggnader för att bevara mat, visthus, sädesbodar. Hela kulturen här i norr kretsade kring att odla på sommaren och att ta till vara på hösten för att klara sig på vintern. Detta odlade för att överleva har försvunnit. Självhushållningen är inte en nödvändighet längre, även om husbehovsodlingen lever kvar hos en del äldre människor som fortsätter "som man alltid gjort", med att ha ett litet potatisland och odla egna morötter och rödbetor trots att det skulle vara enklare att köpa dem i butiken. Men det har också kommit en helt ny generation av odlare som intresserar sig för självhushållning också av andra orsaker än bara själva maten.

— Miljöfrågor är ett skäl till att människor börjat med självhushållning – ett hållbart liv i kontrast till konsumtionssamhället. Det kan också beskrivas som en livsstil. Någon som lider av stress kan genom odling och djur komma i kontakt med något som upplevs som meningsfullt. För egen del – jag studerade först teknik och jobbade inom industrin – insåg jag att jag inte ville leva så här, att en röd lampa lyser om man stämplar in på kontoret 5 minuter över 9. Folk vill söka alternativa sätt att leva. Många vill kunna styra över sin egen tid. Det finns också ett drag av självutveckling.

Kroppslig dimension i centrum

De som ägnar sig åt självhushållning på bredare skala behöver dock vara i en sådan livssituation att de kan flexa med sin tid, säger Backa. Att ha får är i sig inte så

arbetsdrygt, om man jämför med kor som måste mjölkas, men när det är dags för lamning blir det väldigt arbetsintensivt, och då behöver man vara tillgänglig dygnet runt.

Backa berättar att han i sin forskning mer och mer ägnar sig åt att undersöka den kroppsliga dimensionen av självhushållning.

— En av intervjupersonerna kritiserade åtta till fyra-tillvaron, och att många blir tvungna att gå på gym för att hålla kroppen i skick på grund av stillasittande arbete. När man håller på med odling och djurhållning får man däremot samtidigt motion. Man får använda sin kropp, uppleva saker genom sin kropp. Kroppslighet och känslor är sammanvävda. Det kan märkas i uttryck som att man får utlopp för frustration genom att gräva i trädgården. Också smärtan och tröttheten kan vara meningsskapande.

Under äldre tider var det kroppsliga arbetet en nödvändighet. Då var också vilan en nödvändighet för att man skulle orka. I moderniteten när kroppsligt arbete inte är nödvändigt ont uppstår i stället ett behov av trötthet, en känsla av att man har arbetat med sin kropp. Det är förstås en balansgång: man vill ju inte heller bli utsliten. Men det kan uppfattas som meningsfullt att man är trött för att man har arbetat hårt med något som man tycker är viktigt.

— Det bekvämaste livet är inte nödvändigtvis det mest meningsfulla. Själv har jag valt att hålla på med fårhushållning vilket också är slitsamt och tungt, men i linje med mina värderingar och även en nödvändig motvikt till skrivarbetet. För dem som sysslar med självhushållning är det också ofta ett högre ideal som är drivkraften – det är inte bara en fråga om att odla för matens skull. En faktor är det kroppsliga arbetet. Många upplever att de förfråmligats från sin egen kropp, från kontakten med jorden, från att vara utomhus och se konkreta resultat av sitt arbete. Det högteknologiska arbetet har blivit abstrakt, och det är många som har ett behov av att se resultatet av vad vi gör. Den direkta kontakten med världen och verkligheten upplevs som viktig – och svår, särskilt när det handlar om djurhållning.

— Några av dem som jag talat med frågar sig om det vore bättre att bli vegetarian. Det finns en medvetenhet om hur det ser ut i slakteribranschen och om industrijordbrukets konsekvenser, även om vi här inte har massproduktionsanläggningar på samma sätt som till exempel i USA. De som ägnar sig åt småskalig djurhållning accepterar att människan håller husdjur i syfte att få kött och material till kläder, och de går inte med på tanken att relationen människa–husdjur går att reducera till primärt en fråga om makt, alltså den tanke som finns i *critical animal studies*. Men man månar dock om att sköta djuren på ett visst sätt för att det ska vara etiskt acceptabelt, och detta ställs på sin spets särskilt i slakten. En av informanterna berättade att hon endast äter kött från djur som hon har dödat själv.

Fil.lic. Andreas Backa är doktorand i nordisk folkloristik vid Åbo Akademi och jordbrukare med inriktning mot ekologisk odling och fårskötsel.

— När man har en småskalig djurhållning blir relationen människa–djur en annan. Den blir mer kroppslig till sin natur, eftersom man får en annan kontakt med djuren. Man börjar känna dem. Man lär sig att förstå deras signaler. Man lär sig kommunicera med dem.

Backa nämner också en informant som valt att mjölka korna för hand, trots att det är mera slitsamt för händerna. Den skepsis mot teknologi som kommer in i en del fall tolkar han som att det handlar om vad teknologin gör med relationen mellan människa och djur.

Forskning om självhushållning

— Min bakgrund är kulturvetenskaplig. Jag fokuserar på värderingar och drivkrafter som synliggörs i människors berättande och i deras praktiker.

Hur definiera en etnografisk vinkel här?

— För mig betyder det att man så förutsättningslöst som möjligt försöker ta reda på vad folk håller på med, genom att prata med människor och delta i olika sysslor, få en erfarenhet av vad det handlar om. Som forskare kan man även ha erfarenheten sedan tidigare, som jag själv genom de djur jag sköter om. Då är det också lättare att förstå och ta till sig det som andra berättar.

Utgångspunkten är att skapa en förståelse från andra perspektiv. Då behöver man bli medveten om sina egna

värderingar, annars börjar man tillskriva andra saker som inte finns där. Det finns ingen enkel metod, menar Backa, men reflektion både innan och efter är viktigt.

— I något skede börjar man tolka materialet och försöka få fram något underliggande, som inte finns utsagt, och då vill jag kunna föra ut vad informanterna har sagt på ett rättvist sätt. På ett sätt som de kan acceptera och kanske till och med få aha-upplevelser om sin egen verksamhet och sitt tänkande. Jag vill också att forskningen ska vara samhällsrelevant. Det betyder inte att den ska ha konkret nytta. Det finns ett värde i att lyfta fram och problematisera ett aktuellt fenomen, eftersom det säger något om samhället i stort, om värdesystem och föreställningar ur ett bredare perspektiv. Mitt material är finlandssvenskt i huvudsak, men tendenserna finns i hela västvärlden. Motsvarande rörelser finns i USA och Storbritannien.

Finns det mycket forskning om självhushållning?

— Etnologin och folkloristiken växte ju fram ur studiet av det självhushållande bondesamhället men mera specifikt om nutida självhushållning finns det mycket lite forskning. Det finns en del tillämpad lantbruksforskning och inom till exempel hållbarhetsstudier intresserar man sig för bland annat odling och klimatfrågor. På det engelska språkområdet finns en del forskning om nutida hobbyjordbruk och förstås om back to the land-rörelsen, som betonar självhushållning och frivillig enkelhet.